

Runeberg, G-H och nationssången

Torkel Jansson

Så började det ...

Denna betraktelse kunde kanske lika gärna kallas "Mina egna och andras möten med Johan Ludvig Runeberg – när, var, hur och varför". Och vad har han med vår Gästrik-Hälsinge Nation att göra? Om jag syftade till någon form av fullständighet skulle omfånget bli minst en bok. Här kan det inte bli tal om annat än ett slags synopsis till vad jag menar kanske kunde vara uppslag till fortsatt forskning.¹

Ett av mina många möten med Runeberg skedde under första världskriget. Skalden själv var alltså då sedan länge död, och själv var jag långt ifrån född. Mötet skedde i en nykterhetsförening, i en IOGT-loge, strax utanför Eskilstuna. Jag ville i vad som för ett kvartssekel sedan skulle bli min doktorsavhandling försöka förstå det folkligt frivilliga föreningsväsendets uppkomst och hur det fungerade socialt för medlemmarna.

Under det att jag läste årgång efter årgång av de gamla gulnade protokollen stötte jag ideligen på förhållandet att hovslagarna och snickarna, telegrafstationsfö-

reständarinnorna och småskollärarynnorna möte efter möte, år ut och år in, sjöng "Vårt land". Vad skulle ha varit så märkvärdigt med det? Det hade vi ju också gjort, när jag gick i folkskolan hemma i Norrland. "Vårt land" sjöng vi mycket oftare än de andra nordiska ländernas nationalsånger, för den var ju svensk. Det var den naturligtvis också för de där människorna i nykterhetslogen, där de satt på sina möten och i de eviga diskussionerna inte minst kämpade för ett nytt, demokratiskt Sverige, ett Sverige där fyrktalen, dvs. den graderade rösträtten, inte längre skulle bestämma vars och ens inflytande vid valen. "Nu, goda herrar, äro vi så många, att ni måste lyssna till oss [...] Nu måste ni böja eder för våra fordringar ..." Och så hände det alltså titt som tätt att de sjöng "Vårt land".

På detta vis fortsatte det till den dag, då några av föreningens unga plötsligt förklarade att de inte längre tänkte kvarstå i logen. Ungdomarna var inte vilka som helst, ty de hade, när första världskriget pågått ett par år, anslutit sig till den nygrundade vänstersocialistiska ungdomsklubben, men de

¹ Denna uppsats finns i en mycket likartad version – "Runeberg och svenskheten i Sverige, svenskheten i Sverige och Runeberg" – tryckt i den av Svenska Litteratursällskapet i Finland utgivna volymen *Historiska och litteraturhistoriska studier* 79, i vilken Runebergs liv i olika avseenden uppmärksammades under 200-årsjubileet 2004.

hade långt ifrån svikit sina nykterhetsideal: "Sannerligen, kamrater, med spritmissbruk och oljud efter vägar och stigar bygges ej något nytt och bättre samhälle!" Men till nykterhetslogen tänkte de inte längre gå, för där sjöngs "Vårt land", och som fosterlandslösa internationalister kände de inget fädernesland, utan de solidariserade sig med alla dem som led världen över och förfasade sig över, som det uttrycktes i tidningen *Stormklockan*, likproduktionen på Europas slagfält. Sannolikt kände de inte till att "Vårt land" redan 1891 anpassats för arbetarklassen i *Socialistisk sångbok*, där den gick under beteckningen "Inte(r)nationellt proletärkväde": "Vårt land, vårt land, vårt fosterland, finns öfverallt på jord". Med allmän och lika rösträtt för män och kvinnor beslöt dessa – som min lärare Sven A. Nilsson tyckte – "genomsympatiska" ungdomar att köpa in en röd bordsflagga, och när ytterligare någon tid gått förklarades att man avsåg att anordna en större demonstration hemma i Hållsta i Husby-Rekarne, om inte svenskarna upphörde med sin inblandning i Finlands inre angelägenheter – man vände sig alltså mot de svenska frivilliga i inbördeskriget.

Men i den vuxna nykterhetsvärlden fortsatte de fyrkförlamade skomakarna och de rösträttslösa barnmorskorna att sjunga "Vårt land" (förmodligen till tonerna av Jacob Axel Josephson, en version som länge var omåttligt spridd och uppskattad i Sverige; den sjöngs första gången när man 1850 anordnade en solidaritetsaktion för de nödlidande i Jämtland). "Vårt land är fattigt, skall så bli för den som guld begär", "Din blomning, slutet än i knopp, skall mogna ur sitt tvång", som det ju heter hos Runeberg. Nog var sången deras "marseljäs", som den ju så många gånger kallats; den var minst lika mycket deras sång som

studenternas på Gumtäkts äng vid Helsingfors revolutionsåret 1848, när den för första gången framfördes offentligt. Sörmlänningarna begärde ju inte guld utan "bara" rösträtt. I "Vårt land" fanns rimligen mer att ty sig till än i "Du gamla, du fria(sk)a", som de knappast sjöng, och i vilken de antagligen hade svårt att känna igen sig i minnena från det svenska väldets fornstora dar, hågkomster som vanligt folk knappast kände till eller kände samhörighet med. Hur som helst, Runeberg var aktivt med om att skapa både nationalister och internationalister, lojalister och systemkritiker.

Det skall också sägas, att "Vårt land" sedan länge verkat som emancipatorisk kraft i det svenska samhället, vilket mycket klart framgår av Leif Jonssons *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång utövad som offentlig samhällskonst*, där "Vårt land" förekommer långt oftare i den inträngande analysen än någon annan sång. När under Krimkriget Sevastopol fallit, när "ljuset" segrat över "barbariet", sjöng Uppsalastudenterna först "Arrière, Moscovites! en avant, enfants bleus!", varpå det hela "logiskt" slöts med "Vårt land". Vid samma tid parafraserades sången av den frambrytande väckelserörelsen till "O land! du sälla andars land, Der Herren Gud sjelf bor". Och när unionsbröderna svenskarna och norrmännen inte tillsammans kunde sjunga "Hör oss Svea", fick det i stället bli just "Vårt land". Var det männe också en viss rädsla för de frigörande krafterna i Runebergs diktning som gjorde att även vissa av hans dikter i finsk översättning för en tid förbjöds i storfurstendömet, när efter februarirevolutionen "broschyrer" under 64 sidor inte tilläts, vilket Matti Klinge nämner i sin Topeliusstudie.

Emancipatoriskt verkade Runeberg också i Danmark. I forskningen om den danska

studentsången har det visats att "Vårt land [...] som fædrelandshyldest kunne overtages af danskerne i forbindelse med 1864-krigene", och "ved den Nordiske Højtid i 1860 introducerede Ploug [brinnande skandinavist, min anm.] en oversættelse, der tilpassede teksten danske forhold". Fänrik Ståls sägner "stod som det finske folks vision om landet som den vestlige og nordiske kulturs repräsentant mod øst, og tolkede således også danske følelser i det ligeledes fjendtlige forhold til den sydlige nabo" (sagas skall, att skalden också miss-handlades på tyskt språkområde för olika syften).

Sågnerna uppskattades i hela Norden – Runeberg kallades stundom "Nordens nuvarande sångarfurste" (den förste som, av Tegnér, utnämns till det var dansken Adam Oehlenschläger) – men han sjöngs knappast mer i Norge än i Danmark. Ett visst uppsving kan dock noteras i det slutande 1800-talet, när många norrmän i den tilltagande unionsstriden kände släktskap med Finlands kamp mot russificeringen, varvid framför allt "Björneborgarens marsch" fick ljuda. Vidare kunde han av skandinavisten och Runebergbeundraren Lorentz Dietrichson, tillika verksam i både Uppsala, Stockholm och Christiania, ses som "ett stöd emot den alltför ensidiga fenomanien".

För att återvända till Sverige tog snart nog också skarpskyttarna – medborgarförsvarsalternativet – till sig Runeberg och sjöng för full hals framför allt "Björneborgarens marsch" och "Vårt land", vilka lika ofta framfördes i de kungligas närvaro (den sistnämnda var första sång i studentkonserterna i Stockholm vid Oscar II:s kröning 1873). Ett tecken på hur medborgerligt svenskt Runeberg uppfattades är också att han uppmärksammades av den 1842 grun-

dade Mindre teatern i Stockholm, som verkade som ett alternativ till den gamla "representativa" Kungl. Teatern, dvs. Operan. Och så skulle det fortsätta. 1889 firades i Stockholm hundraårsminnet av franska revolutionen genom att "det liberala lägret" samtidigt sjöng "Marseljäsen" och "Vårt land". Det torde redan ha framgått, att jag i mina receptionshistoriska funderingar kommer att lägga mig på en lägre nivå i samhället samt att blicka något vidare och längre fram i tiden än att enbart se till hur skönandarna i samtiden uppfattade varandra.

Runeberg och Hans Forsells kolläsebok

Var hade då dessa nyss nämnda södermanländska nykterhetsvänner och milliontals andra människor – bland dem, som vi skall se, också mången G-H:are – lärt sig sin så älskade – och ibland alltså också misstänkliggjorde – Runeberg? Tveklöst i *Läsebok för folkskolan*, "Statens läsebok", som denna ideologiska likriktare kallades allt sedan tillkomsten 1868. För att slita på en av Erik Gustaf Geijers odödliga formuleringar är det närmast en händelse som ser ut som en tanke, att roten till hela skolboksprojektet står att finna i den kritik redan Carl Jonas Love Almqvist riktat mot de bristfälliga läromedel som stod folkbildningen till buds, dvs. från en författare med stil- och innehållsideal som Runeberg delade – det framhåller också Ernst Brydolf och Gunnar Tideström i sina banbrytande studier. Det är inte heller någon tillfällighet att den nyktre hävdatecknaren, tillika ecklesiastikministern, F.F. Carlsson och den lika sansade historikern och finansministern Hans Forsell (G-H:are med rötter i Järvsö), som var mycket aktivt verksam vid Läsebokens tillkomst, såg till att den blev rikligt

Sinnebilden för det svenskaste av allt svenskt är hämtad ur Kalevala, vilket har rätt mycket att säga om hur okomplicerat förhållandet mellan Sverige och Finland kan vara. Bakom valet av devisen står Arthur Hazelius, grundare av Skansen, som ju är en av de tydligaste sinnebilderna för det svenska.

försedd med bidrag av både Topelius och Runeberg – i minst lika hög grad som av Geijer och Tegnér (den sistnämnde förekommer egentligen rätt sparsamt). Noteras bör att en av 1800-talets allra främsta pedagoger, som verkade för en "bottenskola" (dagens "grundskola"), Per Adam Siljeström – som den ekonomiske framåtsträvaren André Oscar Wallenberg utsåg till sina barns lärare –, ville se Runeberg företrädd i sockenbibliotek och skolor. Och hos oss på Gästrik-Hälsinge Nation gjorde (liksom sedermera i Lund) Forssells yngre landsman Alfred Berg – den legendariske "Fader Berg" – från 1870-talet som sånganförare vad han kunde för att "Vårt land" skulle sjungas.

Läsebok för folkskolan har gjorts till föremål för viss forskning, men mycken sådan väntar på att genomföras. Skandinavismen

skulle närmast som ett måste beredas plats i den, men ser man till hur innehållet utvecklades i detalj över tid – vilket alltså återstår att göra systematiskt – upptäcker man märkliga ting. Det danska och norska inslaget inskränker sig vart efter till rätt svepande skildringar om olika områden i dessa länder, (om Island finns ett litet bidrag av – Geijer!), under det att Runeberg och Topelius s.a.s. får representera sig själva (vad det led fick Topelius en alldeles egen avdelning i läseboken). Skolbarnen läste inte bara dikter av dem utan också uppsatsen om Saarijärvi socken, som därmed i de svenska skolbarnens och sedan de vuxna svenskarnas ryggmärg och hjärtan blev lika svensk som finsk. Bland diktverken märks t.ex. "Soldatgossen", "Torp-flickan", "Julkvällen", "Bonden Pavo" och "Landshövdingen". Och givetvis "Vårt

land" (däremot ingår i den upplaga jag studerat varken unionsbroderfolkets "Ja, vi elsker" eller den danska nationalsången). Tillsammans är Topelius och Runeberg representerade med över 20 titlar i nionde upplagan från februarimanifestets år, 1899, då de ryska tumskrubarna började dras åt på allvar i Finland. Fortfarande 1940 bar denna klassiker titeln *Läsebok för folkskolan*, vars pärmar sedan 1907 pryddes av devisen "Lyssna till den granens susning, vid vars rot ditt bo är fäst", citerad ur den svenska Kalevalaöversättningen. Klart är att praktiskt taget varenda svensk påverkades av innehållet i läseboken, och då alltså också av Runeberg, som omöjligt kan ha upplevts som utländsk.

Detta är en sida, som inte får plats i Brydolf eljest så intressanta receptionsstudier, som slutar 1863 när skalden inte längre skrev fler texter, varför mycket återstår att göra i forskningen; fler receptorer och förmedlare av Runebergs ideologi till vanligt folk måste beaktas. Sägaskall ändå att Brydolf stryker under att svenskarna – liksom finskhetstvårvorna Johan Vilhelm Snellman och Fredrik Cygnæus (vilken snabbast och djupast fattade "det epokgörande i Runebergs demokratiska realism") – upplevde honom som just *svensk*, och då kan det faktiskt för den svenska identitetshistorien kvitta vad han själv eventuellt kan ha haft för alternativ uppfattning om sig själv. Om jag så får säga, spelar det för mina frågeställningar egentligen ingen roll om han var Wredesk eller Klingsk, dvs. "västorienterad" eller "ryssvänlig", ty svensk blev han ändå i svenskarnas ögon.

Jag tror att Carl Rupert Nyblom (1832–1907), blivande Uppsala-professor som alltid verkade för "en sund realism i strid mot den falska idealismens tomhet och flärd", och som ville återgå till "san-

ning och natur", hade rätt när han beskrev en dag av sin tid i gymnasiet, då Fänrik Stål lästes: "Vi voro ju från början uppfosttrade till latinare; på den eftermiddagen föddes tolf unga svenskar, som begrepo hvad fosterlandskärlek var, och det hade vi Runeberg att tacka för". Och när jag väntade på det flyg på Arlanda, som skulle föra mig till det seminarium i Helsingfors, vid vilket ursprunget till denna artikel hölls som föredrag, råkade jag träffa verkställande direktören för Riksbankens Jubileumsfond, Dan Brändström, som för mig berättade att han och hans kamrater i Vindelns realskola i Västerbotten läsåret 1953-54, alltså vid 150-årsjubileet för skaldens födelse, i stort sett enbart läste Runeberg i modersmålsundervisningen...

Att Almqvist uppskattade Runeberg – och vice versa – har jag redan snuddat vid. Realismen, enkelheten hos Runeberg uppskattades också av andra liberaler västanhavs – inte minst av de liberala, samhällsreformvänliga teologerna Johan Henrik Thomander och Peter Wieselgren, som ständigt kämpade mot vad som fanns kvar av auktoritära föreställningar och samhällsinstitutioner. I detta sammanhang tycker jag också, att frånvaron av påtagligt gnissel mellan Runeberg och Geijer borde understrykas och undersökas mer, och det är naturligtvis talande att dessa författare i den senaste svenska litteraturhistorien redigerad av Lars Lönnroth och Sven Delblanc (liksom i tidigare översiktsverk) båda förs till avdelningen "Liberala genombrott", där den svulstigare Tegnér naturligt nog inte kan beredas någon plats. Att Runeberg gav sig på de svärmiska fosforisterna och andra av den sorten i sitt *Helsingfors Morgonblad* ser jag inte som något finskt påhopp på något unikt svenskt utan just som två olika smakriktningar eller konceptioner i kon-

flikt. Tegnér, som för övrigt inte hade alldeles klara begrepp om Finland, och andra fick ju utstå samma kritik från rikssvenskt håll (och även från danskt; naturvetaren Hans Christian Ørsted klandrade Tegnér för svammel och fantasi, på samma linje var Runebergs vän fysikern Johan Jakob Nervander, och Geijer gav sig liksom Runeberg på fosforisterna). Det är med andra ord alldeles som när jag själv många gånger har lättare för exempelvis vissa finländska historikerkolleger än för människor med andra vetenskapsideal än jag själv, som kan sitta i rummet invid mig på den egna institutionen. För att uttrycka det bourdieuskt söker vi oss av olika anledningar till olika "fält", och så var det naturligtvis också vad gäller de personer som är aktuella i detta sammanhang.

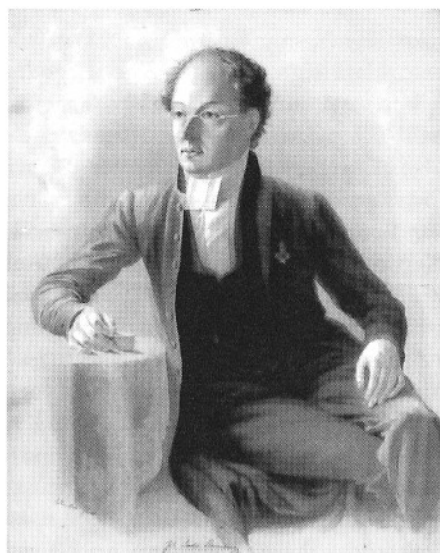
Runeberg och Nathan Söderbloms psalmbok

Geijer har redan naturligen nämnts, och det kan erinras om att både han, Runeberg och Topelius kom att föras till den rikssvenska psalmskatten på ett sätt som också det förtjänar mycket mer uppmärksamhet än det hittills fått. Det hette rätt tidigt om den s.k. Wallinska psalmboken från 1819 – som f.ö. den i Petersburg så väl anskrivne ärkebiskop Jacob Tengström i Åbo ville se införd i storfurstendömet svenska församlingar – att innehållet i den var i överkant högtravande, och att det föga passade den folkväckelse som växte fram både inom och utom den svenska statskyrkan fr.o.m.1800-talets andra hälft. Redan Brydolf kan visa att Runebergs och Topelius psalmer, vart efter de kom, trycktes i svenska tidningar och snabbt kom på var mans läppar (och väckelsevarianten av "Vårt land" har vi redan mött). "Bevara, Gud, vårt fosterland" – "en skön psalm för medborgare", som

den kallades – trycktes t.ex. under rubriken "Fäderneslandet" i *Skellefteå Tidning*, det Runebergska psalmboksförslaget diskuteras i vida kretsar, och många ville se det antaget i Sverige; inte minst beroende på att det ansågs "mer folkligt och populärt", och att man i det kände igen sig mer i 1695 års psalmbok än i den Wallinska. Därtill fanns, som bekant, krafter som ville se honom som pastor primarius i Stockholm.

I det tidiga 1900-talet var kravet på religiös förnyelse alldeles påtagligt i en omfattning jag här inte kan fördjupa mig i. Jag har redan snuddat vid att den då snart hundraåriga Wallinska psalmboken hade börjat tjäna ut som folkkläsning och fromhetsideal. Under samma krig som ungsocialisterna i Hållsta hotade med revolutionär demonstration tillsattes en kommitté för att förbereda en översyn – ett arbete som resulterade i 1921 års psalmbokstillägg. I den gruppen satt inte vilka som helst. Den befolkades av predikanten och antimilitaristen Natanael Beskow, som själv bidrog med fromma texter till nyskapelsen, där satt den liberale teologiske förnyaren Göran Magnus Pfannenstill i Lund, som kan ses som folkhemskyrkans farfar, till den hörde en av de mest excentriska socialdemokrater Sverige ägt, Fabian Månsson, vid tiden för psalmboksarbetet sedan länge bosatt och verksam i Gävle, vilken som rallare hade reciterat Shakespeare – och Runeberg! – ute på banvallarna för sina arbetskamrater (mest känd är han för sin bok *Rättfärdiggörelsen genom tron*), och i spetsen för det hela stod den nytilträdde ärkebiskopen Nathan Söderblom, som redan lånat toner till en av Topelius psalmer ("Hur härligt vittna land och sjö"). När psalmbokstillägget var klart välsignade också Söderblom på Månssons femtioårsdag det tjugofemåriga samvetsäktenskap han, den f.d. frälsningssoldaten,

I Borgå satt österbottningen Johan Ludvig Runeberg – påverkad av inte minst det kärva livet i Saarijärvi och Ruovesi – och skrev psalmer som gemene man å ömse sidor Bottenviken kunde känna igen sig i och fort lärde sig att älska...

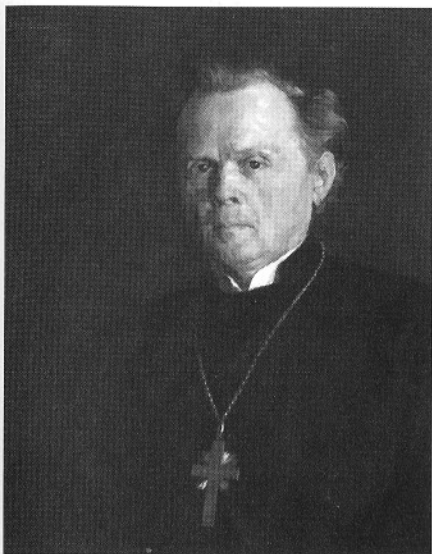

levde i tillsammans med sin Maja, vilket väckte åtskillig förtret i vissa trångsynta frikyrkliga kretsar.

Vad blev resultatet av den här konstellationens arbete? Jo, inte minst att de av Runeberg och Topelius sedan länge sjungna psalmerna kom med. En huvudfråga för Nathan Söderblom var att 1800-talets väckelsepsalmer skulle beredas plats, eftersom de kunde föra statskyrkan närmare frikyrkosamfundet i landet och därmed bidra till hans hjärtefråga nr 1, ekumeniken. Han, som av tradition tillhörde de s.k. psalmbokskristna, dvs. de allmogesvenskar som vuxit upp med denna lektyr som den nästan enda läsningen, framhöll ständigt att han alltid hade psalmboken i bakfickan, varpå hans hustru och allt i allo Anna, som naturligtvis vårdade hans kläder, kort och torrt replikerade, att det vore bättre att ha den i minnet. "Den älskligaste dåren i kristenheten", dvs. Månsson, hade inget emot att t.ex. "Bevara, Gud, vårt fosterland" togs med, för Runebergs fosterland var ju hans: de ofördärvade, arbetsamma böndernas

land, det redan mytologiserade Sockenstämamosverige, där den rena läran hade fotfäste (och ingen hotande katolicism, vilken skrämde praktiskt taget alla vid denna tid). Där gick han på en helt annan linje än de unga kamraterna i Hållsta, när han 1917 var med om att mitt under psalmbokskommitténs arbete grunda Vänstersocialistiska partiet.

Ser man till de stora svenskspråkiga författarna i den statskyrkliga sångskatten efter 1921, finner man i psalmboken, vid sidan av Wallin, en treklång bestående av Geijer, Runeberg och Topelius, och vill man se Runebergs i många stycken lärofader Frans Michael Franzén som finsk eller finländsk – han var dock i fyrtioårsåldern när han slog sig ned i Sverige –, förstärks det östsvenska inslaget mycket markant – under det att bara en handfull psalmer från Danmark och Norge står att finna (och inte en enda isländsk). Redan 1819 var Franzén representerad med hela 29 psalmer – kanske spelade det en viss roll att han sedan 1811 satt i psalmbokskommittén –, så nog bidrog han, den just hit

... och här i Uppsala såg Inspector emeritus på G-H – den av hälsingska drängar och pigor och franska liberalteologer vid Sorbonne fostrade Nathan Söderblom – till att många av dessa kom in i den svenska psalmboken.

överflyttade, till att den kulturella samhörigheten fortlevde – för att inte säga att den kraftigt förstärktes. Eller, för att tala med Söderblom, världen skulle krympa och Gud växa. Dessutom hade Söderblom vid ett besök i Helsingfors, efter det att förryskningssträvandena satt i gång, insett att "Finland är oss en uppföstrare i mycket godt, framför allt i fosterlandskärlek". Sägas skall också att de finskspråkiga lutheranerna fort nog fick sig denna uppdaterade psalmskatt till livs i den 1924 utgivna *Ruotsin kirkon suomenkielinen virsikirja*. (dvs. Svenska kyrkans finskspråkiga psalmbok; hur det finländska inslaget såg ut i de många olika samiska psalmböckerna har det inte varit möjligt att reda ut i detta sammanhang.)

Den Söderblomska frikostigheten gent emot de finländska psalmförfattarna motsvarades nu inte av någon vilja till ett givande och tagande östanhavs. Det smärtade Söderblom mycket att det finska episkopatet – anført av den i tiden i förhållande till rysarna nog så undfallande ärkebiskop Gustaf Johansson, och med den då aktuella Ålands-

frågan som argument – vägrade komma till det nordiska kyrkliga möte han direkt efter kriget anordnade. Minst lika besviken blev Söderblom över att Johansson (vilken även han hade hälsingska rötter) direkt motarbetade det första världsekumeniska mötet i Stockholm 1925, denna gång med pietistiska, närmast beckska, argument om att "sociala, ekonomiska och politiska frågor inte hörde till kyrkans verksamhetsfält" (när man betänker den nästan 75 år yngre, ekumeniska Borgåöverenskommelsen, i vilken ärkebiskop John Vikström i Åbo var drivande kraft, och som "till stor del byggde [...] på Söderbloms pionjärinsats", får man säga att finländarna ändrat sig).

1921 års psalmbokstillägg var naturligtvis bara ett provisorium. Kort efter det att Söderblom gått ur tiden 1931, axlade året därpå den nytillträdde socialdemokratiska ecklesiastikministern Arthur Engberg från en av Söderbloms grannsocknar i Hälsingland på många sätt hans mantel. Söderblom hade varit censor, när Engberg blev student hemma i Hudik (varvid han försökte värva

honom till teologiska studier), och sedan inspektor över ynglingen, efter det att denne skrivit in sig vid vår nation, där "Hasselaskurken", som Engberg kallades, kom att utvecklas i våldsamt radikal riktning. I sin kamp mot bl.a. den odemokratiska statskyrkan utvecklade han sina idéer om ett "Kungligt salighetsverk", men när däremot den Söderblomska folkkyrkan fanns på plats, sadlade han om och slet ut den ena kommittén efter den andra i sitt nit att få till stånd en av sig själv präglad psalmbok.

Resultatet av Engbergs arbete fram till 1937 blev, naturligtvis, en förstärkning av det folkliga finländska inslaget i vår folkhemiska svenska sångskatt, och vi vet hur djupt Engberg själv engagerade sig i detta arbete, i vilket hans mors starka statskyrklighet och faderns frireligiositet skulle förernas, m.a.o. en uppfattning så lik den Söderblomska den gärna kunde bli. För att vara på den säkra sidan lät han köpa in en orgel till kanslihuset (dagens "regeringskansli"), så att han själv kunde spela sig igenom de förslag som kom från de arma kommittédamöterna, och när det hela närmade sig slutet, lät han anordna provsjungning av psalmerna i Engelbrektskyrkan i Stockholm, dit han också kommanderade ungdomsvännen excellensen utrikesminister Rickard Sandler, tillika preses i Musikaliska akademien och en så stor Finlandsvän, att han även hjälpligt lärde sig finska.² Med denna svenska, dvs. i stora stycken finländsvennska, psalmbok har jag själv, liksom miljontals andra svenskar, vuxit upp och rimligtvis präglats av. Sverigefinsk gestalt fick denna sångskatt först i.o.m. översättningen 1972, och teol. dr Sölve Anderzén, som har stor praktisk erfarenhet av den levande

nordsvenska læstadianismen, har intygat vad översättningarna av Franzéns, Runebergs och Topelius psalmer fortfarande betyder bland väckelsefolket längst uppe i norr i vårt land. Och på G-H skulle vi ju knappast klara oss på de finare gasquerna, om vi inte hade Franzéns "När skämtet tar ordet..." att ty oss till; en underbar visa, som vi ju också utvecklat en alldeles speciell sångvariant av.

De som fortfarande går i kyrkan möts av i stort sett samma innehåll vad gäller Runeberg, Topelius och Franzén. De står så att säga som furor. Men furor kan, som bekant, också falla av olika anledningar ("I Norrland växer det furor höga, att de är höga, det batar föga..."). Om Söderblom, min företrädare som inspektor på Nationen, och hans verk, hans generositet mot Runeberg och Topelius, aldrig fallit, så har min andre företrädare i Uppsala, han som professor i historia, Geijer, i rätt hög grad gjort det. Han är i det närmaste uttraderad ur 1986 års psalmbok. Denna gavs först år 2003 ut i finsk översättning, varför det är omöjligt att uttala sig om hur den tagits emot i gudstjänstlivet. Men ser man ut över dagens rikssvenska psalm landskap, går det en lång finsk Mäntyharju, lika långsträckt som sin namne Tallåsen hemma i Hälsingland, från nr 2 till 648, dvs. rakt igenom, där en Eero Mäntyrinta gnolande Franzén, Runeberg och Topelius segar sig fram i spåret. Alla svenskar har m.a.o. blivit finnar, för att vända på ett känt resonemang fört av den finländske historikern Matti Klinge. Eller så är det så, som när vi sjunger med våra vänner Satagundenses i Helsingfors: "Minne! Jag har tappat mitt minne! Är jag svensk eller finne? Spelar inte nån roll...". Bra fråga,

2 Dessa obetalbara scener finns visuellt illustrerade i min uppsats "Arthur Engberg, Hälsingland, Gästrik-Hälsing Nation och det svenska samhället", Hall, Bo G., red., *Acta Gestricio-Helsingie*, 3, 2003.

och bra svar, egentligen; lika insiktsfullt som när Uppsalahistorikern Harald Hjärke efter Finlands självständighetsförklaring 1917 nyktert konstaterade att det nu alltså fanns tvenne Sverige.

Runeberg och Norrland – och Arthur Engbergs Sång till Hälsingland, dvs. nationssången

Kanske är alltså enligt nyss förda resonemang alla svenskar finnar, eller så är det så, att alla som velat identifiera sig mer med det folkliga och det enkla har valt Runeberg, Topelius m.fl. och valt bort andra inspirationskällor i sitt sökande efter sig själva. Vi är kanske mer socialt och kulturellt identifierade än rent nationellt. Vad var s.a.s. naturligt för exempelvis Arthur Engberg? Han var född på en bondgård inte långt ifrån en finsk bosättning från 1600-talet, där man i dag kan njuta kulinariskt, och när jag är hemma i Hälsingland, brukar jag stå framför den jättelika kartan över Ramsjö på kontorsväggen och filosofera över vad den lämnar för kulturhistorisk information, och det slår mig varje gång hur finsk topografin egentligen är där uppe: Härnalampi, Poppelampi, Paskalampi, Pingsilta, Tillampi, Ristenaho, Noppikoski, Pilkkalampinoppi, Porrasmynen och allt vad man finner runt om på kartan över min hemsocken och dess grannkommuner – namn som jag först i vuxen ålder började tänka på att de var finska.

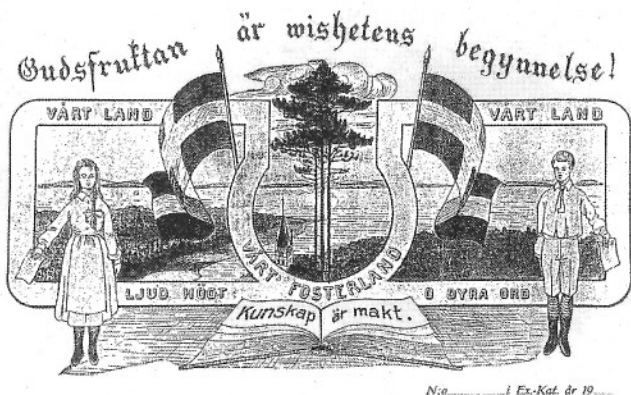
Det kan ju inte ha varit särskilt svårt för skolbarn vana vid sådana namn att föreställa sig hur de förhållanden var, som beskrivs i Saarijärviuppsatsen i *Läsebok för folkskolan*. Därtill skall sägas, att förhållandena i min hemsocken, där alltså flera av de just nämnda finska bosättningsnamnen

återfinns, inte heller var särskilt lätta. Detta nämnde med skärpa Nathan Söderblom i sin visitationsberättelse 1922, i vilken han bland annat anser att den jord och skog som i det sena 1800-talet i sådan omfattning gått över i bolagshand borde återföras till de forna ägarna, så att de hade något att leva av. I Ramsjö var det för honom och andra lätt att snabbt känna igen Pavo och hans hustru.

Vad en "elgskytt" var visste man vidare i vart fall i min hemsocken, där en av byarna småningom försvenskades till Tevansjö³ (som för säkerhets skull ligger invid Finneby). Eller för att tala med den rikt och brett bildade filologen Johan Erik Rydqvist, som genast när diktverket kom ut "sökte försvenska" *Elgskyttarne*: "Mycket deraf är dock ej främmande för vissa landskap i Sverige". Man kan också se till hur det så att säga såg ut i folkskolan, när de ungsocialister jag inledningsvis talat om fick sina avgångsbetyg från den. Betygsblanketten pryds av ett närmast finskt insjölandskap; det är bara flaggorna som avslöjar att vi befinner oss i Sverige. Och denna betygsblankett trycktes under första världskriget av Eric Ericssons Bokhandels tryckeri i Ljusdal.

Det är, som bekant, utomordentligt svårt att föra kontrafaktiska resonemang, men ibland kan de hjälpa en litet i att finna nya frågeställningar. Det finns ingen norrländsk Runeberg, och det fanns egentligen inte några norrländska diktare över huvud taget, när Runeberg levde och verkade. Ibland, och mot bakgrunden av ovan sagda, undrar jag om han inte "slog ut" varje tänkbar sådan "kandidat". Jag när en hypotes om att han länge blev Norrlands skald framom de flesta andra; Norrlandsskildrare

3. Fi. tevana betyder ung älg.

Betyg över avgångsexamen från folkskolan.

Om inte flaggorna finnes med på bilden, skulle vi inte veta i vilket land ungdomarna en gång i tiden fick avgångsbetyg med detta utseende. Det finns knappast ett landskap av detta slag i dagens Sverige; möjligen kan det vara så här platt i Uppland, men här ser vi knappast Mälarens fjärdar. Här är vi i det inre av Finland, kanske vid den av Runeberg till finsk symbol gjorda Saimen, en sjö som med betygsblankettens hjälp försvenskades. Texten talar för sig själv.

av klass får vi egentligen först med arbetarförfattarna. Under nödåren på 1860-talet tröstades de hungrande norrlänningarna igen, alldeles som 1850, med Runebergs ord om oförtröttlig fördragsamhet. Brydolf visar att man i Norrland satt och väntade på att få läsa Runeberg; nöden påstods rent av lindrad genom hans dikter. *Elgskyttnarne* jämfördes med Læstadii resa i Lappmarken, särskilt i Norrland var man förtretad över att "Sveaborg" inte trycktes i andra delen av *Fänrik Ståls sägner*, och min mamma kunde livet ut erinra om att "Herren prövar blott, han ej förskjuter", vilket var Pavos eviga kommentar till den lamenterande hustrun. Det vore utomordentligt intressant att se en studie av hur Runeberg togs emot i olika regioner och av olika sociala skikt – inte minst hur man tillägnade sig honom (och naturligtvis andra) i det folkliga svenska fri-

villigföreningsväsendet, som jag inledningsvis något berört. Och visst sitter han djupt i den svenska "folksjälen", om en sådan nu finns:

*Sven Dufva var en dum major,
den dummaste man fann,
men noga med att putsa skor,
en korkad hedersman.
Hans hela värld var disciplin,
på mässen söp han som ett svin,
han tänkte som en tröskmaskin.
Han blev befordrad, han!*

Svenska folket vred sig av skratt, när Hasseåtage i "Gula hund" på 1960-talet drev med skandaler inom försvaret, och känner man inte igen sig till 100 procent i travestier kan man inte skratta åt dem; i det svenska fallet måste de så att säga vara

”Sång till Hälsingland” (Arthur Engberg):

*Såg du det landet, där sjöarna le,
och där forsens språng är en jubelsång
uti skogens trolska drömmarsal?
Såg du det landet, där lurarna ge
mellan gran och tall sina återskall
ibland kullar, berg och dal?
Såg du väl detta land, som heter Hälsingland, vårt land?
Där våra fäder bröto bygd med stark och senig hand
Där de som vi ha älskat bäckens sorl och brus,
där de som vi ha drömt i sommarnattens ljus.*

Klara likheter i ”Vårt land”:

Se det landet där ..., sjö
bäckars språng
den mörka skogens dystra sus
Se det landet där

Höjd, dal ..., moar, fjäll och skär
Vårt land
våra faders strid...svärd och plog
strömmars brus
sommarljus

typiskt ”svenska”, och inte ”finska”, ”ryska” eller något annat: ”Nikita Kulneff var kosack ... Han var den främste där man drack ..., som kysste och som slog ihjäl av samma dumma skäl”. Man kan sedan fråga sig, om man i Sverige och Finland i dag känner igen sig lika mycket i Runebergs verk som för 40 år sedan. En aktuell enkät, utförd under ledning av den finländske sociologen Tom Sandlund, om hur Runeberg i dag uppfattas av finlandssvenskarna visar bland annat dels att skolan betytt mycket för en spridning och cementering, dels att yngre personer inte har samma relation till honom som äldre.

Låt mig sluta med Forssell, Fader Berg, Söderblom och vår landsman i Uppsala, Arthur Engberg – och en reflektion jag aldrig skulle ha gjort, om jag inte blivit inbjuden att medverka i Runebergsseminariet i Helsingfors våren 2004. I sin allmänna radikalism på Nationen var Engberg också brinnande nykterist, och han, som sedermera skulle bli känd som ”poeten med statsrådsportfölj”, blev en gång vid en fest ombedd att sätta ord till en vacker melodi som dåtidens G-H:are normalt bara nynna-

de, när de mer eller mindre upprätt segade sig runt groggbänken. (Det har sagts mig, men jag har inget belägg för påståendet, att det skulle ha varit Söderblom som bad Arthur om detta.) Efter, som det heter, att de andra druckit ett par punschkvartingar kom den spiknyktre Arthur tillbaka från kuratorsrummet med ovanstående vers, som ju sedan länge hos oss i Uppsala går under namnet ”nationssången”.

Jag är fast övertygad om att Engberg aldrig varit i stånd att skriva dessa rader, som är mig, alla andra hälsingar och alla medlemmar av Gästrik-Hälsinge Nation kärare än något annat, om han inte kunnat sin Runeberg och ”Vårt land” utantill; vissa formuleringar är ju direkt hämtade ur just detta mästerverk. Man bör vidare minnas, att Hälsingesången skrevs av en vänsterradikal samtidigt med att ungsocialisterna utanför Eskilstuna protesterade mot samma sång – de tog till sig den dikt som var på allas läppar på diametralt motsatt sätt –, och att vänstersocialisten Fabian Månsson i denna veva var med om att med Söderbloms mycket goda minne plocka in Runeberg i den svenska psalmboken – så

nog har Runeberg både berört och rört till åtskilligt.⁴ Uppenbarligen gjorde han det lika mycket i Sverige som i Finland, där han redan som adertonåring kraftigt vände sig mot det akademiska patriarkat ingen framåtblickande student kunde känna sig hemma i, vilket Johan Wrede skarpsinnigt reder ut i den just utkomna studien *Kajorna i det bevakade tornet*.

Slutligen värmer det säkert också fler G-H-hjärtan än mitt att fänriken och studenten satt och rökte "Gefle Wapen" från Rettigs tobaksfabrik i vår residensstad. I travestiens oförlikneliga form blev det 1964:

*Jag rökte Philip Morris, jag,
men gubben var en frisk en.
Han rökte Dunhill mixture, svag
på grund av cancerrisken.
Hans blick var ljus, hans panna klar,
jag glömmet ej hur skön han var.*

Hur som helst, i vad som här på Gästrik-Hälsinge Nation oftast går under namnet "Nationssången" – då vi ju beroende på varifrån vi kommer hojtar "Hälsingland" respektive "Gästrikland" så högt vi kan – är det människan och hennes relation till naturen, hennes överlevnadsmöjligheter i Guds skapelse, som möter oss och inget annat; från krigarna i Sägnerna har Engberg inte lånat in någonting alls; han tänkte och reagerade väl på samma sätt som så många andra av kvinnor födda, när han sett nog av den inledningsvis nämnda "likproduktionen". Den starka och seniga handen i hans mästerverk skall förstas ses som den knutna näve han

höjde mot samhällets orättvisor. Den blev vår, norrländska, "marseljäs" på tröskeln till demokratin.

... och så blev det

Jag har i olika sammanhang diskuterat orsakerna till att Sverige och Finland efter 1809 utvecklades i så parallella banor, och jag har antagit att detta i huvudsak berott på att de båda länderna har samma grund att stå på, samma inhemska samhällsinstitutioner att reformera, vilket i sin tur gjort det lätt för finländarna att ta till sig de svenska förebilderna, om de finländska nypåfunden nu så kan kallas. 1809 års Borgåöverenskommelse baddade, som jag ser det, för 1812 års avspänningspolitik, som i sin tur, håller jag för troligt, utgjorde grunden för att Finland i lugn och ro kunde fortsätta som det Sverige i öster det i realiteten var – och är. Dessa mina uppfattningar om den sociala utvecklingen står sig, men jag var tidigare kanske inte riktigt på det klara med hur intensivt också den kulturella samhörigheten vidareutvecklades och fördjupades efter 1809, något som inte minst receptionen i Sverige – och på G-H! – av Runeberg (och andra finländare) avslöjat.

Fördjupad forskning om hur breda svenska samhällslager tog honom till sig i praktiskt taget alla vardagliga och festliga sammanhang skulle med största sannolikhet förstärka intrycket av att han mer än kanske någon annan bidragit till en gemensam identifikation. Svenskarna tog Runeberg och allt vad han stod för till sitt hjärta, och finländarna skrev av och

4 Om Fabian Månsson (1872-1938) må med tanke på G-H-sammanhanget något ytterligare sägas. Den nära relationen till Söderblom har redan nämnts, och det kan tilläggas, att ärkebiskopen vid en visitation i Gävle i kyrkan uppmärksammade Månssons *Rättfärdiggörelsen genom tron* så kraftigt att boken snart var slut i alla boklädor i staden. Icke nog därmed. Nathan Söderblom ville, berättar Fredrik Ström i sin biografi *Fabian*, ha med Månssons näst intill revolutionära "Stridsång" i psalmbokstillägget, men då backade författaren med bl.a. motiveringen att "då svimmar käringarna!" När de efter ytterligare någon tid åter träffades, meddelade Nathan: "Nu har jag varit i Hälsingland. Jag tog och läste upp din 'Stridsång' i en kyrka däruppe. Men käringarna svimmade inte", vilket har en del att säga om vad vanliga människor kunde ha för slags religiösa behov i en hård tid.

kodifierade svenska sockenstämmo- och fattigvårdsförordningar. Folk i ansvarig ställning i domkapitel, senatsutskott och ministerstatssekretariat i Åbo, Helsingfors och Petersburg kan inte ha varit överdrivet rädda för att tillägna sig partiella ny-modigheter från ett land där den egne nationalskalden, som redan i rätt unga år fått Svenska Akademiens stora guldmedalj utom tävlan, var etablerad husgud; där svenskar i officiell ställning ständigt såg till att hans ideologi gavs högsta sanktion och spreds i de vidaste kretsar. Jag har utomordentligt svårt att tro, att folk i nuvarande Sverige och Finland skulle ha haft fler gemensamma identifikationspunkter före 1809 än efter. Runebergare är vi allihopa, allihopa, allihopa ...

Källor och litteratur

Brink, Lars: *Gymnasiets litterära kanon. Urval och värderingar i läromedel 1910-1945*, Uppsala 1992

Brydolf, Ernst; 1943, 1966: *Runeberg och Sverige*, 1-2, Helsingfors.

Brännström, Olaus & Kangasharju, Helena, 1996: Över psalmens inomsvenska gränser. Svenska kyrkan översätter psalmboken till finska, *Multiculturalism*, 18/19 (meddelande från Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet).

Claesson, Urban, 2004: *Folkhemmets kyrka. Harald Hallén och folkskyrkans genombrott. En studie av socialdemokrati, kyrka och nationsbygge med särskild hänsyn till perioden 1905-1933*.

Forsell, Pia och Strömberg, John, red., 2004: *Historiska och litteraturhistoriska studier 79*, Helsingfors 2004.

Furberg, Tore, 2000: Borgäkekumeniken och Nathan Söderblom, Hallencreutz Carl Fredrik & Sjöholm Öyvind (utg.), *Nathan Söderblom. Präst – Professor – Årkebiskop. Sju föreläsningar*, Uppsala.

Furuland, Lars, 1979: Efterord, *Läsebok för folkskolan*, Faksimileutgåva efter första upplagan 1868, Stockholm.

–, 1991: "Lyss till den granens susning". En läsebok som kulluffofstrare, Furuland, L., *Ljus över landet och andra litteratursociologiska uppsatser*, Hedemora.

Gårdlund, Torsten, 1976: *Marcus Wallenberg 1864-1943. Hans liv och gärning*, Stockholm.

Jansson, Torkel, 1982: *Samhällsförändring och sammanslutningsformer. Det frivilliga föreningsväsendets uppkomst och spridning i Husby-Rekarne från omkring 1850 till 1930*, Uppsala.

–, 2002: Två stater – en kultur. 1812 års politik och den svensk-finländska samhällsurvecklingen efter skilsmässan, Suominen, T., red., *Sverige i fred. Statsmannakonst eller opportunistik? En antologi om 1812 års politik*, Stockholm (även på finska 2002: *Kaksi valtiota – yksi kulttuuri. Vuoden 1812 politiikka sekä Ruotsin ja Suomen yhteiskuntakehitys eron jälkehen*, Suominen, T., toim., *Itsekkyttä vai valtiomiestäntä. Ruotsin idänpolitiikka ja Suomi vuodesta 1812 vuoteen 2002*, Helsinki).

–, 2003: Arthur Engberg, Hälsingland, Gästrik-Hälsinge Nation

och det svenska samhället, Hall, Bo G., red., *Acta Gestrício-Helsingia*, 3, Uppsala.

Jonsson, Leif, 1990: *Ljusets riddarvakt. 1800-talets studentsång utövad som offentlig samhällskonst*, Uppsala.

Klinge, Matti, 1983: *Runebergs två fosterland*, Helsingfors (även på finska 1982: *Kaksi Suomea*, Helsinki).

–, 2000: *Idyll och hot. Zacharias Topelius – hans politik och idéer*, Helsingfors och Stockholm (även på finska 2000: *Idylli ja uhka. Topeliuksen aatteita ja politiikka*, Porvoo).

–, 2004: *Den politiska Runeberg*, Helsingfors och Stockholm (även på finska 2004: *Poliittinen Runeberg*, Porvoo).

Kvist Dahlstedt, Barbro, 2001: *Suomis säng. Kollektiva identiteter i den finländska studentsången 1819-1917*, Göteborg.

Kydland Lysdahl, Anne Jorunn, 1995: *Sangen har lysning. Studentsang i Norge på 1800-tallet*, Oslo.

Läsebok för folkskolan. Nionde ånyo omarbetade och tillökade upplagan med nya illustrationer, Stockholm 1899.

Lönroth, Lars & Delblanc, Sven, red., 1989: *Den Svenska Litteraturen, III. De liberala genombrotten 1830-1890*, Stockholm

Petersson, Inga-Lisa, 1999: *Statens läsebok*, Lund.

–, *Finländskt i den svenska Läsebok för folkskolan, Historisk Tidskrift*, 2000

Ruotsin kirkon suomenkielinen virsikirja, Uppsala 1924.

Ruotsin kirkon virsikirja. Kunkin kaan käsyttyä toimitettu vuonna 1972, Tukholma 1972.

Ruotsin kirkon virsikirja, Stockholm 2003.

Ström, Fredrik, 1948: *Fabian. En bok om Fabian Månsson*, i samarbete med Rune Hillbom och S. Jacob Boethius, Stockholm.

Styf, Per Erik, 2000: Nathan Söderblom och musiken, Hallencreutz, Carl Fredrik & Sjöholm, Öyvind (utg.), *Nathan Söderblom. Präst – Professor – Årkebiskop. Sju föreläsningar*, Uppsala.

Sundkler, Bengt, 1968: *Nathan Söderblom. His Life and Work*, Lund.

–, 1975: *Nathan Söderblom och hans möten*, Falköping.

Den svenska psalmboken, av Konungen gillad och stadfäst år 1819 och Nya psalmer av Konungen år 1921 medgivna att användas tillsammans med 1819 års psalmbok, Stockholm.

Den svenska psalmboken, antagen av 1868 års kyrkomöte, Stockholm.

Tideström, Gunnar, 1941: *Runeberg som estetiker. Litterära och filosofiska idéer i den unge Runebergs författarskap*, Helsingfors.

Wrede, Johan, 1988: *Jag såg ett folk. Runeberg, Fänrik Stål och nationen; Helsingfors*.

–, 2002: Om "inlevande förståelse" vid litteraturhistorisk interpretation, Gothóni, R., red., *Att förstå inom humaniora*, Helsingfors.

– 2004: *Kajorna i det bevakade tornet. Studenten J.L. Runebergs satir över vicekansler J.F. Aminoff och ärkebiskop J. Tengström versus A.I. Arwidsson (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, Filologiskt arkiv 44)*, Stockholm.

Ørbæk Jensen, Anne, 1996: *Hellige flamme. Studentersang i Danmark i 1800-tallet*, København.

Artiklar om praktiskt taget samtliga i texten nämnda personer i *Svenskt biografiskt lexikon* och *Nordisk familjebok*, 3:e uppl.